

VLADAN DESNICA I TALIJANSKA KULTURA U ZAGREBU 1945. – 1967.

Sanja Roić

UDK: 821.163.42Desnica, V.:821.131.1“1945/1967“

Prethodno priopćenje

Sažetak: Vladan Desnica dolazi 1924. na studij u Zagreb iz dalmatinske sredine, gdje su poznavanje talijanskog jezika i kulture stoljećima bili dijelom građanskog statusa, ali je prisutan bio i otpor nasilnoj talijanizaciji, osobito u gradu Zadru. U obitelji Desnica njegovala se višejezičnost i interkulturalnost, o čemu svjedoči i pjesma mladoga Desnice o domu predaka na talijanskom jeziku (1931.). U radu se analiziraju položaj talijanske kulture u Zagrebu u vrijeme Desničina života nakon Drugog svjetskog rata, kad se s obitelji nastanjuje u Zagrebu, kao i Desničine izravne i epistolarne veze s nositeljima talijanske kulture, pripadnicima Zajednice Talijana u Jugoslaviji.

Ključne riječi: talijanska kultura Vladana Desnice, prijevodi s talijanskog jezika, prepiska na talijanskom jeziku, kulturne prilike u Zagrebu 1945. – 1967., Zajednica Talijana u Jugoslaviji 1945. – 1967.

I.

Nakon položenog ispita zrelosti u šibenskoj gimnaziji, Vladan Desnica 1924. dolazi na studij prava u Zagreb. Premda je preferirao studij pjevanja na Muzičkoj akademiji, od toga ga je odvratilo doktor Albert Botteri koji ga je iste godine pregledao u svojoj zagrebačkoj ordinaciji. Ne znamo je li to učinio i izravno, ali je Desničinu ocu Urošu, svome poznaniku iz zadarske gimnazije i sa studija u Beču, uputio pismo na talijanskom jeziku:

Zagabria, 24/12 '24 / Carissimo Dottore / Per le Sue gentili e poco meritate parole un grazie di cuore. / Se faccio per gli altri con coscienza il mio modesto lavoro, può immaginarsi quanta ne misi questa volta, trattandosi (1r) di persona cara e di mia profonda stima. / Sono certo che Suo figlio avrà costi tutto quanto gli abbisogna e soprattutto un controllo illuminato ed efficace. / Il canto deve per ora assolutamente tralasciare. (1v) / Dal momento che Lei desidera e per trarrla dall'imbarazzo, Le faccio noto che l'onorario per le mie prestazi-

oni mediche ammonta a Dinari seicento. / Con mille affettuosi saluti Suo dev[otissimo]/
A. Botteri (2r)¹

U obitelji Desnica njegovala se višejezičnost i interkulturalnost, o čemu svjedoče pjesma mladoga Desnice o domu predaka na talijanskom jeziku, datirana 1931.,² kao i njegovi prijevodi Croceovih eseja, odnosno poznavanje talijanske kulture na izvornom jeziku. Također je poznato kako je za vrijeme talijanske okupacije u Zadru Vladan Desnica svoje prevoditeljsko iskustvo iskoristio kako bi očuvao vlastiti položaj i položaj obitelji na okupiranom području.

Nakon Drugoga svjetskog rata, od 1945. Desnica s obitelji živi u Zagrebu, gradu u kojem je studij talijanskog jezika i kulture na Sveučilištu bio uveden još 1890./1891. godine u sklopu studija romanistike. Od 1913. predavač i kasnije profesor na toj Katedri bio je znameniti romanist Petar Skok, a profesor Mirko Deanović, Dubrovčanin i bečki student, predavao je talijansku književnost od 1927. godine. Razmjenski lektor iz Italije Paolo Mix stupio je na dužnost u Zagrebu 1938., a nakon njega došla su još dvojica talijanskih lektora, Eros Sequi i Giovanni Ponti,³ jer je od 1940. studij talijanskog jezika i književnosti bio organiziran na samostalnoj Katedri, odnosno Odsjeku. Od 1945. je pročelnik Odsjeka za talijanski jezik i književnost bio akademik Mirko Deanović, koji će kao antifašist i zatočnik u Staroj Gradišci kasnije postati i dekan Fakulteta. Mladi Ivo Frangeš, sudionik pokreta otpora u Zagrebu, postaje član Odsjeka, stoga studij nije bio pod ideološkom sumnjom. Problem je bio nedostatak stručne literature koji će potrajati zbog složenih talijansko-jugoslavenskih odnosa u vezi s Trstom, a nadomjestili su ga Mirko Deanović, Josip Jernej i Ivo Frangeš višesveščanom antologijom književnih tekstova od početaka do 20. stoljeća *Scrittori italiani*⁴ i dvotomnim izborom iz kritičko-filoloških tekstova *La critica letteraria italiana*,⁵ kvalitetnim izdanjima kojima će se studentski naraštaji služiti još dugi niz godina.

¹ Albert Botteri (Split, 4. X. 1879. – Zagreb, 20. II. 1955.), liječnik, redoviti profesor Medicinskog fakulteta u Ljubljani (1920.) i Zagrebu (1920. – 1951.), osnivač Klinike za očne bolesti (1923.) na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Međunarodno priznati stručnjak na području trahoma. Dopisni član JAZU (1930.). Usp. „Galerija velikana Medicinskog fakulteta“, *Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet* (<http://www.mef.unizg.hr/druga.php?grupa=010403000000>)
Ordinacija se nalazila na Trgu bana Jelačića 7/I.

Druga dva Botterijeva pisma, koja se nalaze u Arhivu obitelji Desnica u Zagrebu, napisana su na hrvatskom. U pismu Urošu Desnici od 24. XII. 1924. Botteri piše: „Dragi Doktore / Hvala Vam od srca na Vašim ljubaznim i nezasluzenim riječima. / Ako za druge savjesno obavljam svoj skromni posao, možete zamisliti kako sam to savjesno obavio ovoga puta kad se radilo (Ir) o dragoj osobi koju duboko poštujem. / Siguran sam da će Vaš sin dobiti ovdje sve što mu je potrebno, a prije svega stručnu i djelotvornu kontrolu. Pjevanja se za sada mora apsolutno ostaviti. (1v) / Budući da ste to tražili i da Vas ne bih doveo u neugodnu situaciju, obavještavam Vas da honorar za moju liječničku intervenciju iznosi 600.- dinara. Uz mnogo srdačnih pozdrava Vaš vrlo od[ani] A. Botteri“ (2r).

² Sanja Roić, „Dom predaka u Islamu Grčkom kao pjesnički motiv. Jedna nepoznata pjesma na talijanskom jeziku iz arhiva obitelji Desnica“, u: *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas* (ur. Drago Rokсандić), Zagreb 2017., 307–319.

³ Giovanni Ponti (Venecija, 1896. – Padova, 1961.) bio je povjesničar umjetnosti, gimnazijski profesor, od 1943. sudionik partizanskog pokreta otpora u Italiji, poslije rata demokršćanski ministar bez portfelja u Rimu (Eros SEQUI, *Juče i danas* (prev. Milana Piletić), Beograd 1991., 142). Samo njemačka mrežna stranica spominje Pontijev boravak u Zagrebu 1939. – 1940., gdje je podučavao talijanski na Sveučilištu i naučio naš jezik. Ponti je punih dvanaest godina bio direktor „Venecijanskog bijenala“.

⁴ *Scrittori italiani* (tekstove izabrali M. Deanović, J. Jernej, I. Frangeš), Zagreb 1951.

⁵ *La critica letteraria italiana* (tekstove izabrali M. Deanović, J. Jernej, I. Frangeš), 2 sv., Zagreb 1952. – 1953.

2.

Kao što je poznato, promjene granica između Italije i Jugoslavije dovele su Talijane koji su ostali živjeti u Istri i na Kvarneru u položaj manjine koja se našla izvan granica matične zemlje. Tako je, zapravo ne migriravši,⁶ ovo talijansko stanovništvo dospjelo u položaj manjine ili svojevrsnih migranata na području na kojem je stoljećima obitavalo.⁷ Među Talijanima koji su ostali bio je veći broj proklamiranih antifašista. Kulturno i administrativno sjedište njihove zajednice bilo je u Rijeci, a intelektualno rukovodstvo uključivalo je domaće obrazovane Talijane, rijetke intelektualce koji su iz ideoloških ili privatnih razloga migrirali sa Zapada na Istok, odnosno iz Italije u Jugoslaviju, ili su se stjecajem različitih okolnosti zatekli u tim krajevima. Od 1945. do danas izlaze u Rijeci dnevne novine na talijanskom jeziku *La Voce del popolo* (*Glas naroda*),⁸ a u Rijeci i istarskim gradovima djeluju obrazovne i kulturne institucije na talijanskom jeziku.

3.

Desničin odnos prema talijanskoj kulturi nakon 1945. u Zagrebu moguće je pratiti, s jedne strane, kao prisutnost talijanskih tema u njegovoj prozi – a te su veze dijelom istražene u radovima koji su se bavili njegovim odnosom spram talijanske kulture⁹ – zatim u odabiru tekstova koje je preveo i komentirao s talijanskog jezika na materinski,¹⁰ kao i u njegovim odnosima s predstavnicima Zajednice Talijana u Jugoslaviji, odnosno s Talijanima koji su ostali u zemlji nakon što su potvrđene nove istočne granice između Italije i Jugoslavije. Posebno je važna bila godina 1954., kada je Londonskim ugovorom potvrđena granica kojom su Istra i Rijeka ušle u sastav jugoslavenskih republika Slovenije i Hrvatske.

Za Desnicu su dalmatinski Talijani bili važna komponenta njegova pripovjednog svijeta: likovi koje je konstruirao, vjerojatno imajući na umu i pojedine stvarne modele, svoj su građanski, pa i malograđanski svjetonazor očitovali u opreci spram seoskog, morlačkog svijeta Dalmatinske zagore, što je posebno upečatljivo u *Zimskom ljetovanju*, ali i u pripovijetkama te u romanu *Proljeća Ivana Galeba*. Zanimljivije su analogije i veze između tršćanskog pisca

⁶ S. ROIĆ, „Il passato e il presente dell’italianità sulla sponda orientale dell’Adriatico“, u: *La questione adriatica e l’allargamento dell’Unione europea* (ur. Franco Botta, Italo Garzia i Pasquale Guaragnella), Milano 2007., 89–108.

⁷ Prema podacima popisa stanovništva iz 1991., Zajednica Talijana brojila je 24.367 pripadnika (21.303 u Hrvatskoj i 3.064 u Sloveniji), a talijanski kao materinski jezik deklariralo je 29.550 stanovnika. U kasnijim popisima broj opada zbog negativnog prirasta. Zajednica Talijana broji (podaci su iz 2014.) 34.345 pripadnika, a njih 3.294 pohađa talijanske škole u Republici Hrvatskoj.

⁸ Za analizu kulturoloških priloga u tom listu 50-ih godina 20. stoljeća usp. Gianna MAZZIERI, „La voce“ di una minoranza. *Analisi della pagina culturale de „La Voce del popolo“ negli anni ‘50*, Torino 1998. Riječki dnevnik *La Voce del popolo* dostupan je na internetskoj stranici: <http://www.editfiume.info/lavoce/>.

⁹ S. ROIĆ, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“, u: ISTA, *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Zagreb 2006., 120–143; Željko ĐURIĆ, *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Beograd 2012., 751–762.

¹⁰ S. ROIĆ, „Desnica i ‘pramaljeće’ talijanskog pjesništva“, u: ISTA, *Stranci*, 144–157; Iva GRGIĆ MAROEVIĆ i S. ROIĆ, „Vladan Desnica prevoditelj i komentator Foscolovih *Grobova*“, u: *Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti* (ur. Ivana Cvijović Javorina i Drago Roksandić), Zagreb 2018., 281–292.

Itala Sveva i Vladana Desnice koje je opazio i analizirao Luca Vaglio¹¹, kao i duboke veze romana *Proljeća Ivana Galeba* s talijanskim jezikom i kulturom¹².

Kada je riječ o Desničinu shvaćanju talijanske kulture u zagrebačkom razdoblju njegova života između 1945. i 1967. godine, zanimljive podatke sadrži pismo iz 1951., upućeno uredniku *Hrvatskog kola* Slavku Kolaru, u kojem mu objašnjava kako *Pjesma brata Sunca* (*Il cantico del fate Sole*) Franje Asiškog nije ni „katolički ni klerikalni tekst“, nego važan kulturni dokument i prvi književni tekst talijanske pisane riječi. No, ipak se ta ritmizirana proza nije našla na stranicama zagrebačkog časopisa, gdje će biti objavljeni Desničini prijevodi pjesama Danteova prijatelja Guida Cavalcantija i Uga Foscola, neoklasičnog pjesnika koji je svojim kratkim epom *Grobovi* najavio talijanski Preporod i nacionalnu identifikaciju s velikanima prošlosti na temelju znamenja njihovih nadgrobnih mjesta, memorijalnih za buduće ujedinjenje koje se zasniva na zajedničkom identitetu. Godine 1954., nakon Kolarova izlaska iz redakcije zbog nesuglasica s Društvom književnika i JAZU u slučaju Šinko i nemogućnosti da nastavi suradnju u *Hrvatskom kolu*,¹³ Desnica uspostavlja veze s časopisima izvan Zagreba. Tako u cetinjskom književnom časopisu *Stvaranje* objavljuje prijevod jedne od najkompleksnijih Leopardijevih pjesama *Žukva* (prevođena i kao *Žuka*), koja će implicitno, uz autorove, prenositi i prevoditeljeve poruke.¹⁴ U popisu prijevoda iz Talijanske lirike u piščevu arhivu Desnica prevedene pisce navodi kronološkim redom: sv. Frane Asiški, Cavalcanti, Dante, Foscolo, Leopardi, Carducci, D’Annunzio, Pasquale Papa. Dodajem još dva, u popisu nespomenuta, imena: Cecco Angiolieri i Osvaldo Ramous.

U proznom dijelu svog prevoditeljskog opusa Desnica će s talijanskog jezika prevesti i objaviti Siloneov roman *Kruh i vino* (1952.)¹⁵ te knjigu Lionella Venturija, *Od Giotta do Chagalla*, iste godine.

U Zagrebu je Vladan Desnica kontaktirao s profesorom Mirkom Deanovićem, pročelnikom Odsjeka za talijanski jezik i književnost u poslijeratnoj Hrvatskoj, a o temi vezanoj za prijevode Dantea konzultirao je mlađeg kolegu Ivu Frangeša, koji je od 1946. do 1953. bio predavač na Katedri talijanistike, od 1953. do 1956. radio je na Sveučilištu u Firenci kao lektor, a nakon povratka u Zagreb, poslije smrti Antuna Barca, od 1957. prešao je na Katedru za noviju hrvatsku književnost na Filozofskom fakultetu.¹⁶

¹¹ Luca VAGLIO, „Upotreba italijanskog jezika u delima Vladana Desnice“, u: *Tvorci srpskog književnog jezika. Zbornik radova* (ur. Vesna Matović i Miodrag Matićki), Beograd 2011., 247–265.

¹² ISTI, „*Le primavere di Ivan Galeb* di Vladan Desnica: l’opera, la sua genesi, la nuova edizione italiana“, u: Vladan DESNICA, *Le primavere di Ivan Galeb* (ur. Luca Vaglio; prev. Giovanni Bensi i Luca Vaglio), Roma 2016., 5–16.

¹³ O teškoćama na koje je Desnica nailazio u svom književnom djelovanju usp. Bojan ĐORĐEVIĆ, „Vladan Desnica u dokumentima Saveza književnika Jugoslavije“, u: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 297–306. Povremeno o teškoćama plasiranja svojih tekstova u periodici piše u pismima bliskim osobama.

¹⁴ Bio je to prvi prijevod s talijanskog jezika objavljen u *Stvaranju*, utemeljenom 1946. Pišem rad o tom prijevodu. Desanka Jauković, magistrica na Filološkom fakultetu Univerziteta Crne Gore, napisala je rad o udjelu talijanske književnosti i kulture u časopisu *Stvaranje* od 1946. do 1991.

¹⁵ Usp. S. ROIĆ, „Dva pisca na meti kritike: Desnica i Silone“, u: ISTA, *Istočno i zapadno od Trsta. Interkulturalni dijalozi*, Zagreb 2013., 122–141.

¹⁶ Usp. V. DESNICA, „Dante danas“, *Republika*, 53/1997., br. 11–12, 6–14; S. ROIĆ, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“, 139–140. Ivo Frangeš bio je Desničin korespondent (pismo nije datirano) u vezi s prijevodom Danteove LVII. kancone iz zbirke *Rime*. O talijanističkom opusu Ive Frangeša usp. Valnea DELBIANCO, „Ivo Frangeš i hrvatska talijanistika“, u: *Zbornik o Ivi Frangešu* (ur. Tihomil Maštrović), Hrvatski književni povjesničari, sv. 13, Zagreb 2013., 235–244.

U razdoblju između 1945. i 1967. Desnica je u Zagrebu kontaktirao i dopisivao se s dvojicom intelektualaca, etničkim Talijanima: bili su to Eros Sequi, predavač na zagrebačkom Odsjeku za talijanski jezik i književnost, koji se 1953. preselio u Beograd, i Osvaldo Ramous, pisac, dramaturg i prevoditelj iz Rijeke. Zanimljivo je da potonja dvojica nisu uvijek bila suglasna u vezi s problemima tadašnje Zajednice Talijana, no Desnica je s obojicom ostvario prisnu prepisku i intelektualnu razmjenu.

4.

Eros Sequi rođen je 1912. u mjestu Possagno blizu Trevisa u sardsko-venetskoj obitelji, odrastao je u Toskani i diplomirao klasičnu filologiju na prestižnoj Scuola Normale superiore u Pisi. U Zagreb je došao 1938. kao razmjenski lektor na Katedru Filozofskog fakulteta. Ondje je sklopio intelektualna prijateljstva, upoznao Nazora, Krležu, Ivana Gorana Kovačića, Franu Alfrevića, Antonija Janigra i Milana Begovića. Nakon pada Italije 8. IX. 1943., stupio je u Moslavački odred i borio se u VII. banijskoj diviziji. Sudjelovao je i govorio na kongresu partizanskih intelektualaca u Topuskom. Nakon završetka rata, kao kapetan prve klase i vojno-politički rukovodilac, poslan je u Istru i Rijeku, gdje je sudjelovao u osnivanju Talijanske unije i bio njezin tajnik do 1951. Na Zagrebačko sveučilište vratio se iste godine, a 1953. prešao je na Beogradski univerzitet. Desnica i Sequi vjerojatno su se upoznali nakon njegova povratka u Zagreb 1951., a njihovo se poznanstvo i međusobno poštovanje očitovalo u kasnijoj prepisci.

Sequi je svoje ratne uspomene objavio u knjizi *Bilo nas je mnogo...*, koju je s talijanskog originala preveo Ivo Frangeš i objavila Matica hrvatska 1952. (talijanski original izašao je 1955. u Rijeci). Dvojezičnu zbirku pjesama *I giorni al bivio (Dani na raskrižju)* objavila je također Matica hrvatska 1953., a stihove mu je preveo prijatelj Jure Kaštelan. U autobiografskim zapisima objavljenima 1991. Sequi navodi da se na Zagrebačko sveučilište vratio 1952., ali su mu godinu dana kasnije

(...) dosadile sitne nacionalističke duše koje su zapravo najveći neprijatelji svoje zemlje: nije ih zadovoljilo ni to što sam otišao iz Rijeke i našao posao u Zagrebu na seminaru za talijanski jezik i književnost, na čijem se čelu nalazio Mirko Deanović. I tako sam zatražio prijem kod Bakarića, pošto mi je organizacioni sekretar CK poručio da je suviše zauzet.¹⁷

Iste je godine Sequi napustio Zagreb i prešao u Beograd, gdje je do umirovljenja radio kao sveučilišni profesor talijanske književnosti. Od 1964., kada je osnovan, sve do 1989. bio je glavni urednik riječkog književnog časopisa Zajednice Talijana *La battana*. U autobiografskoj knjizi *Chiaroscuro*, objavljenoj samo u prijevodu pod naslovom *Juče i danas*, o Benedettu Croceu piše sljedeće: „Jugoslavenski intelektualci dobro su ga poznavali, a delimično ga je preveo i jedan sjajan pisac, Vladan Desnica“.¹⁸ Sequi je 1948. s delegacijom

¹⁷ E. SEQUI, *Juče i danas*, 88.

¹⁸ *Isto*, 84.

Društva književnika Hrvatske bio na kongresu u Ljubljani, a bio je i na kongresu u Sarajevu koji se održao od 16. do 18. rujna 1961., dakle i na Desničin rođendan, gdje je s njime

(...) šetao kraj izvora Bosne. Izvrсни pisac iz Dalmacije do tančina je poznavao moj jezik (talijanski – op. a.) i rado ga koristio u razgovoru sa mnom. Služio se prefinjenim i učenim izrazima koje je upotrebljavao i Benedetto Croce, a Desnica je bio njegov veliki poznavalac i poklonik. Potvrdu da se u svakoj tački nalazi i presek istoka i zapada dobio sam one večeri kada sam s jednim prijateljem iz Sarajeva stigao u Udruženje književnika i novinara i odmah na ulazu naleteo na uzbuđenog Vladana Desnicu koji mi je na italijanskom ponavljao: „Ja se nisam mogao uzdržati; nisam se mogao uzdržati. Ali i on stalno mi ponavlja ‘Vlaj!’“ „On“ je bio Gustav Krklec koji je unutra brisao čelo, malo raskrvavljeno od, kako sam saznao, žestokog Desničinog direkta. (...) Otuda nije proistekla druga dramatična scena, već je nastupio prilično dugotrajan tajac svih prisutnih: Ja sam se s Desnicom družio i narednih dana, između ostalog i pokraj reke Bosne, gde su se s temama iz Kročea i *Proljeća Ivana Galeba* (radi se o pojedinim poglavljima) koja sam preveo između ostalog i da bih obradovao autora, preplitala objašnjenja povodom neobuzdanog bokferskog izliva prethodne večeri.¹⁹

O sebi Sequi piše da je čovjek

(...) iz dvaju svetova, iz dveju zemalja, iz dveju nacija: one u kojoj sam se rodio i one koju sam izabrao zato što mi se činilo da me ona prva izdala. (...) U tebi je i novi narod, pa i onda kada se neki njegovi predstavnici suprotstavljaju tvojim idealima, te misliš, ponekad i s pravom, kako oni izdaju ideale zbog kojih si se na izgled odrekao svojih korena, ili se tako samo čini.²⁰

Poznato je iz zapisa samog Sequija i njegove prepiske s Desnicom, objavljenih najprije u *Zborniku Matice srpske za književnost i jezik*²¹, da je 1952., dakle dok je Sequi još živio i radio u Zagrebu, u rimskom časopisu *Inventario* objavljena novela *Visita (Posjet)* u njegovu prijevodu na talijanski.²² U kutiji koja sadrži prepisku Vladana Desnice iz 1954. godine iz Arhiva obitelji Desnica u Zagrebu nalaze se tri kopije njegovih pisačim strojem napisanih pisama upućenih Sequiju i jedan Sequijev autograf naslovljen „Carissimo Desnica“. Iz tog pisma napisanog 22. VIII. 1954. proizlazi da je Desnica pismo za Sequija datirano „24. jula 1954.“ bio poslao u Rijeku Talijanu Osvaidu Ramousu, kako bi ga on predao Sequiju kad dođe u Kvarnerski zaljev.²³ Iz Sequijeva se, pak, pisma vidi da je prije 24. VII. slučajno sreo Desnicu na zagrebačkom Trgu republike, a u pismu se ponudio da prevede njegovu knjigu („sarei lieto di tradurre il suo libro“).²⁴ U pismu upućenom u Rijeku (Desnica je sva

¹⁹ *Isto*, 123–140.

²⁰ *Isto*, 86.

²¹ Ž. ĐURIĆ, „Vladan Desnica i Eros Sekvi – pepiska i oko nje“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 57/2009., br. 2, 419; kasnije i u: ISTI, *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Beograd 2012., 763–801. Ivanka Simonović Sequi darovala je suprugov arhiv Katedri za italijanistiku Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta.

²² *Inventario*, 4/1952., br. 3–4, 109–118. Usp. Ž. ĐURIĆ, *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze*, 767. Đurić navodi da se u Sequijevu arhivu nalaze ukupno tri Desničine razglednice, četiri dopisnice i osam pisama. Prva razglednica datirana je 14. VIII. 1952., a posljednje pismo 28. XII. 1965. Dio njih napisan je na talijanskom jeziku (*Isto*, 769). Sequi je planirao objaviti rad o korespondenciji s Desnicom – u arhivu nalazi se strojopisni zapis na 24 stranice pod naslovom „Vladan Desnica (1905-1967). Corrispondenza con uno scrittore italianista“ (*Isto*, 763).

²³ Iz Ramousove dopisnice od 19. VIII. 1954. iz Arhiva obitelji Desnica doznaje se da Sequi nije svratio u Rijeku, nego se zadržao u Kopru, a Ramousu nije bila poznata njegova adresa pa mu je pismo uputio u Beograd, na njegovu stalnu adresu.

²⁴ Pismo datirano „Beograd, 22. VIII. 1954.“ iz Arhiva obitelji Desnica.

pisma pisao u kopiji i datume podcrtavao crvenom olovkom) spominje se „lirski romančić“, koji je počeo izlaziti u nastavcima u sarajevskom *Životu*. Tada je Desnica mislio da će njegov opseg

(...) sve skupa iznositi oko 100 štampanih stranica ili čak nešto manje. To je rad koji sam dugo nosio u sebi i na kome sam, s duljim prekidima, kad bih i kako bih stigao, radio već nekoliko godina. I to s naročitom pažnjom i ljubavi, jer je to, za mene lično, najvažniji i najmiliji od mojih radova. (...) Sad, ja bih naročito želio imati taj rad preveden na talijanski. (...) Jedan uzorak te proze, i to sam početak, već poznate: ili ste ga uzeli na prevođenje. Vjerujem da Vam taj rad ne bi bio od neke naročite teškoće, jer su i materija i izražajni načini i forme takvi da se kudikamo lakše i prirodnije dadu izraziti na talijanskome nego na našem jeziku, što sam obilno iskusio pri pisanju. Znam da biste teško našli dovoljno vremena da prevedete u jednom mahu čitavu stvar, ali to ne bi ni bilo potrebno: mogli biste je prevoditi na partije, onako kako bude izlazila. Imam nekog osnova da vjerujem da bih joj možda našao izdavača na talijanskome, a svakako negdje drugo, gdje bi mogli da je prevedu s talijanskog prevođa; s obzirom na rasprostranjenost i široku poznatost talijanskog jezika u svim književnim redakcijama, izdavačkim kućama itd., širom svijeta, taj bi talijanski prevod bio kudikamo pristupačniji nego srpskohrvatski original, pa bi izdavači na osnovu tog tal. prevoda mogli da se odluče da li da stvar izdadu ili ne. Očekujem u svakom slučaju Vaš odgovor, po mogućnosti što prije.²⁵

I u pismu od 24. VIII. spominje se „lirski roman“ (zanimljivo, ni u jednom pismu nije naveden njegov naslov), tiskan u *Životu* (br. 22–23), ali u tom pismu Desnica Sequiju predlaže da prevede

(...) jednu moju još neobjavljenu stvar, „Spirite“, koja leži i čeka svoj red kod „književnosti“. Nažalost će se u prevodu na talijanski, nužno izgubiti jedan dio djelovanja, to jest sve ono što pripada dubrovačkom govoru i lokalnom koloritu, a što mislim daje čitavoj stvari naročiti šarm. Uopće je u čitavom tom tekstu, prošaranom dubrovačkom akcentuacijom u upravnom govoru, u imenima, citatima itd., dat jedan poseban ritam i „andamento“ (razvoj teme – op. a.), koji znatno i prijatno odudara od tvrde štokavštine. Pored toga, dijelovi i fraze koji su u originalu na talijanskome, izgubit će svoj karakter istaknutosti i podvučenosti kad ionako čitav tekst bude na talijanskom, pa čak i ako se, prema običaju, pod asteriskom naznači „in italiano nel testo originale“ (pod zvjezdicom, na talijanskom, u originalu – op. a.). Sad, kako bilo, ja Vas lijepo molim da pažljivo pročitate tu stvar koju sam radio s mnogo volje i mara, pa da sami prosudite da li bi u talijanskom prevodu, zbog spomenutih razloga, mnogo izgubila. Ako mislite da ne bi, te ako se odlučite da je prevedete, biti ću jako zadovoljan.²⁶

Izgledalo je, kako je prenio Talijan Domenico Di Sarra – i on prevoditelj Desničinih novela – za svog boravka u Hrvatskoj, da bi ta novela mogla biti objavljena u časopisu *Nuovi argomenti*, koji je uređivao Alberto Moravia („Moravijina revija“ koja je isplaćivala honorare autorima), pa je Desnica ponudio Sequiju, u slučaju da rad bude objavljen, trećinu svog honorara. Dan kasnije, 25. VIII., Desnica šalje Sequiju još dvije novele, *Solilokvij gospodina Pinka* i *Sveti Sebastijan*, a potonju karakterizira kao delikatniju

²⁵ Pismo datirano „Zagreb, 24. VII. 1954.“ iz Arhiva obitelji Desnica.

²⁶ Pismo datirano 24. VIII. 1954. iz Arhiva obitelji Desnica.

ako se želi dobro reproducirati onaj „švung“ strasti i pomame, onaj paroksizam u znaku binoma „amore e morte“ („ljubav i smrt“, naslov poznate Leopardijeve pjesme – op. a.). Ujedno, ne bi trebalo da se u uvodnom dijelu, i kasnije, pred konac, izgubi quella leggera punta di ironia (onaj suptilni trag ironije – op. a.)/jako sostenuta (suzdržana – op. a.), uostalom/, jer bi inače djelovala kao piščeva naivnost ili kao sladunjavost.²⁷

Međutim, Sequi na ova pisma nije odgovorio, ili su se pisma zagubila, pa mu je Desnica 7. X. uputio još jedno kratko pismo u kojem ga moli da se oglasi i šalje mu „jednu sasvim kratku novelicu ‘Balkon’ od svega 76 redaka“²⁸, s molbom da je prevede kako bi je mogao poslati u Italiju. U svom predgovoru novom talijanskom izdanju *Proljeća Ivana Galeba* prevoditelj Luca Vaglio spominje da je

(...) vjerovatno oko 1958. Sequi preveo (u obliku novela) poglavlja LXIX. I LVI. koja odgovaraju pripovijetkama *Delta* i *Otkriće athanatika*, premda tekstovi prijevoda nisu sačuvani. Poznato je, naposljetku, da je Sequi preveo pripovijetku *Balkon* uvršteni u roman, ali nema traga ni da je tiskan taj prijevod, i on temeljen na tekstu objavljenom u autonomnom obliku.²⁹

Na Sequijevu ponudu koncem 1965. godine da pošalje neki svoj prilog na talijanskom za *La battanu* Desnica je 21. XI. 1965. poslao svoj i očev prijevod Njegoševe posvetne pjesme iz epa *Luča mikrokozma*, no uredništvo ga, nakon razmatranja, nije prihvatilo, o čemu je prevoditelj obaviješten 25. XII. 1965.³⁰ Izgleda da Desnica to pismo nije primio pa je 28. XII. opet zamolio Sequija da mu rukopis vrati. Nakon razmjene čestitki za Novu 1966. godinu, njihova se prepiska nije nastavila.

5.

U Rijeci je živio Osvaldo Ramous, Desničin vršnjak (rođen 1905.), koji nije surađivao s *La battanom*, ali je svoje radove objavljivao u dnevnom listu *La Voce del popolo* i u časopisu *Panorama*, također publikaciji Zajednice Talijana. Uspjeh njegovih pjesničkih zbirki u predratnom vremenu – zbirku *Nel canneto (U trščaku)* nagradila je talijanska Kraljevska akademija – kao i uređivanje riječkog časopisa *Termini* u razdoblju 1943. – 1944. opterećivali su njegov položaj u neposrednom poraću. Ramous je kao dramaturg bio ravnatelj Talijanske drame u Rijeci, do danas jedinog stalnog teatra na talijanskom jeziku izvan granica Italije, brinuo se za repertoar te svojim osobnim zalaganjem i diplomatskim umijećem uspio očuvati kontinuitet njegova djelovanja unatoč znatnom osipanju publike. Već je iz spomena pisma namijenjenog Sequiju, a poslanog Ramousu u Rijeku, evidentno da su se njih dvojica poznavala od ranije i

²⁷ Pismo datirano 25. VIII. 1954. iz Arhiva obitelji Desnica. Zanimljive su Desničine talijanske „inkrustacije“ u tekstu.

²⁸ Pismo datirano 7. X. 1954. iz Arhiva obitelji Desnica.

²⁹ L. VAGLIO, „*Le primavere di Ivan Galeb*“, 13; prev. S. R.

³⁰ Ipak je Desnica sačuvao kopiju toga prijevoda koji je nedavno (2018.) pronađen u Arhivu obitelji Desnica. Detalje o tome donosi rad profesorice na Univerzitetu Crne Gore Vesne Kilibarda koji je prihvaćen za tisak u beogradskom časopisu *Književna istorija*.

³¹ Moguće je (no za to nema pisane potvrde) kako je Desnica sugerirao Ramousu da prijevod svoje drame *Edizione straordinaria*, koji je potpisala Ramousova supruga Nevenka Malić, pod naslovom *Posebno izdanje*, objavi 1951. pri zagrebačkom malom izdavaču Glas rada, koji će 1952. objaviti Desničin prijevod Siloneova *Kruha i vina*.

dopisivala.³¹ Godine 1954. Ramous je poslao Desnici dva pisma i šest poštanskih dopisnica, sve napisano na talijanskom jeziku. U prvom pismu, autografu datiranom „22 I 954“, Ramous šalje Desnici dvije pjesme, pita ga ne osjeća li čežnju za morem i čestita mu Novu godinu. U drugom, pisanom strojem i datiranom „23 febbraio 1954“, Ramous obećava da će prevesti jednu Desničinu prozu za kulturnu stranicu riječkog dnevnika *La Voce del popolo* i za rimski književni časopis *Fiera letteraria*. Na dopisnicama koje slijede (12. i 26. IV., 20. V., 18. VI., 19. i 30. VIII.) tema su prijevodi Desničinih radova na talijanski i njihovo objavljivanje u sijenskom časopisu *Ausonia* te posredovanje književne agencije „Mercurio“, zatim zahvale za prijevode poezije objavljene u novosadskom *Letopisu Matice srpske* i u zagrebačkom omladinskom listu *Novine mladih*. Razabire se i da su se dvojica pisaca sretala u Zagrebu. Zanimljivo je kako Desnica u pismu uredniku novosadskog *Letopisa* predstavlja Ramousa:

Šaljem Vam rukovet pjesama Osvalda Ramousa /Ramù/, direktor i režiser drame tal. narodne manjine na Rijeci, veoma aktivnog kulturnog trudbenika, agilnog prevodioca i radnika na produbljavanju kulturnih veza. Meni se čini da je on pravi, autentični pjesnik, a vidim da je prilično cijenjen i vani. Mislim da ga ova rukovet dosta cjelovito i zaokruženo predstavlja.³²

Tri Ramousove pjesme, *To proticanje sporo*, *U tršćaku* i *U ovoj uvali malo*, u Desničinu prijevodu s talijanskog objavljene su u svibanjskom broju *Letopisa*.³³ Pet godina kasnije riječki će pisac objaviti u Italiji antologiju *Poesia jugoslava contemporanea* (bila je to prva takva antologija nakon 1945.), u koju je uvrstio i Desničine pjesme, a 1964. pripremio je prvi susret talijanskih i jugoslavenskih pisaca u mjestu Cittadella kraj Padove. Taj su susret pojedini pisci, pripadnici tvrde linije u Društvu književnika Hrvatske, pokušali spriječiti, no Ramous ga je uspio ostvariti zahvaljujući i Krležinoj podršci.³⁴ Pripremajući taj skup, Ramous se obratio Desnici pismom 3. IX. 1964. i zamolio ga uime organizatora da on kao „izvrstan poznavatelj književnosti“ na tom susretu bude tumač jer, kako je dodao, „ne poznajem osobu koja tako dobro zna oba jezika kao Vi“,³⁵ no Desnica nije prihvatio poziv. Preporučio mu je da se obrati Dragi Ivaniševiću. Na kraju svog pisma Ramous spominje i jednog Riječanina po imenu Bensi, kaže da ga je potražio i da mu je ovaj rekao kako nema nikakve veze s izdavačkom kućom Bietti.³⁶

³² Pismo od 25. I. 1954. Živanu Milisavcu, jednom od trojice članova redakcije *Letopisa*, iz Arhiva obitelji Desnica. U istom godištu *Letopisa* (1954.) Desnica je objavio odgovor na anketu o jeziku pod naslovom „Književnik i jezik“, 130/1954., br. 3, 189–196 i novelu „Aprilsko veče“, 130/1954., br. 9, 169–181. Desnica je 22. III. 1954. poslao prijevode Ramousovih pjesama i Radi Konstantinoviću, uredniku beogradskih *Književnih novina*. U pismu spominje da šalje i dvije svoje pjesme i pita ga je li primio *Zimsko ljetovanje* koje mu je „nekidan poslao“, usp. kopiju pisma iz Arhiva obitelji Desnica.

³³ Osvaldo RAMU, „Tri pjesme“, *Letopis matice srpske*, 130/1954., br. 5, 371–372.

³⁴ S. Roić, „Svjedočenje iz Rijeke. Osvaldo Ramous prevoditelj i posrednik južnoslavenskih kultura u Italiji“, u: Ista, *Istočno i zapadno od Trsta*, 159.

³⁵ Pismo je napisano na talijanskom jeziku i datirano: „Fiume, 3 ottobre 1964“; prev. S. R. Zahvaljujem kolegici Gianni Mazzieri-Sanković na uvidu u Ramousov arhiv.

³⁶ Milanska izdavačka kuća Bietti bila je ukinuta 1941. zbog velikog broja stranih autora u svom katalogu. Djelatnost je obnovila nakon 1945. Riječanin Bensi bio je očito imenjак slavista Giovannija Bensija (Piacenza, 19. X. 1938. – Merano, 6. III. 2016.), koji je preveo na talijanski *Proljeća Ivana Galeba*. Roman *Le primavere di Ivan Galeb* objavljen je pri izdavačkoj kući Bietti iz Milana (DESNICA, *Le primavere di Ivan Galeb*). U drugom izdanju, koje su preveli Bensi i Vaglio, potonji daje osvrt na prvo izdanje romana (L. VAGLIO, „Le primavere di Ivan Galeb“, 14–15). Bensi je studirao slavistiku na sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji, živio neko vrijeme u Beogradu, boravio u SSSR-u, Münchenu

6.

Vladan Desnica je, kako se nadam da sam pokazala, u zagrebačkom razdoblju svog života živio s talijanskim jezikom i s talijanskom kulturom u stalnoj razmjeni s njihovim nositeljima. Teške materijalne prilike nakon napuštanja državne službe navodile su ga da u prepisci često inzistira na honorarima za svoje književne priloge u časopisima i da prihvati prevođenje knjiga s talijanskog i francuskog jezika. Nije mu se, nažalost, ostvarila želja da vidi cjelovit prijevod *Proljeća Ivana Galeba* na talijanski jezik, romana koji s cjelokupnim njegovim impresivnim spisateljskim, prevoditeljskim i intelektualnim opusom dostiže, kako je to precizno konstatirao Tonko Maroević³⁷, „svojevrsan vrhunac sredozemnih nadahnuća u hrvatskoj književnosti, krunu duboke tradicije i prodor duhovnih iskustava, pa i filozofskih opredjeljenja (kročeanškog idealizma, bergsonovskog intuicionizma, kamijevskog egzistencijalizma).“ Recenzenti novog talijanskog izdanja *Proljeća Ivana Galeba* autora Vladana Desnicu nazivaju hrvatskim i balkanskim Proustom.³⁸

VLADAN DESNICA AND THE ITALIAN CULTURE IN ZAGREB 1945 – 1967

Summary: In 1924, Vladan Desnica arrived in Zagreb from Dalmatia to attend university. In Dalmatia, a knowledge of the Italian language and culture had been an inherent part of civic culture for centuries, yet the region was also marked by attempts to resist forced Italianization, which were particularly evident in Zadar. The Desnica family cultivated multilingualism and interculturalism, as evidenced by young Desnica's poem about his ancestral home that written in Italian in 1931. This paper analyzes the position of the Italian culture in Zagreb in Desnica's lifetime, especially after the Second World War, when the family takes up residence in Zagreb. It also examines Desnica's relationships and correspondence with some key figures of Italian culture in Croatia, members of the Italian Association of Yugoslavia.

Key words: Vladan Desnica's ties to Italian culture, translations from the Italian, correspondence in Italian, culture in Zagreb 1945 – 1967, the Italian Association of Yugoslavia 1945 – 1967

i Pragu. Osobno je poznao Milovana Dilasa i Mihajla Mihajlova. Između ostalih, objavio je knjigu *L'incognita jugoslava (Jugoslavenska nepoznanica)*, Milano 1975. Godine 1997. bio je među osnivačima Centra za studije o Istočnoj Europi u Levico Terme (Trento), od 2016. Biblioteca Archivio del Centro Studi sulla Storia dell'Europa Orientale (CSSEO). O njegovu radu i publikacijama usp. Giovanni Codevilla na mrežnim stranicama *Azione cattolica* 2017.

³⁷ Tonko MAROEVIĆ, „Osunčane strane, sjenovite strune. Pogled na književno djelo Vladana Desnice“, u: V. DESNICA, *Igre proljeća i smrti*, Zagreb 2008., 5.

³⁸ „Desnica, il Proust croato che insegue i ricordi da un letto d'ospedale“, *Il Giornale* (<http://www.ilgiornale.it/news/spettacoli/desnica-proust-croato-che-insegue-i-ricordi-letto-dospedale-1313063.html>); „Quel Proust dei Balcani alla ricerca dell'infanzia perduta“, *L'Intellettuale Dissidente* (<https://www.lintellettuale-dissidente.it/letteratura-2/quel-proust-dei-balceni-alla-ricerca-dellinfanzia-perduta/>)

Izvori

Arhiv obitelji Desnica u Zagrebu.

Arhiv Osvalda Ramousa u Rijeci.

Literatura

Valnea DELBIANCO, „Ivo Frangeš i hrvatska talijanistika“, u: *Zbornik o Ivi Frangešu* (ur. Tihomil Maštrović), Hrvatski književni povjesničari, sv. 13, Zagreb 2013., 235–244.

Vladan DESNICA, „Dante danas“, *Republika*, 53/1997., br. 11–12, 6–14.

Vladan DESNICA, *Le primavere di Ivan Galeb* (prev. Giovanni Bensi), Milano 1970.

Vladan DESNICA, *Le primavere di Ivan Galeb* (prev. Giovanni Bensi i Luca Vaglio), Roma 2015.

Bojan ĐORĐEVIĆ, „Vladan Desnica u dokumentima Saveza književnika Jugoslavije“, u: *Split i Vladan Desnica 1918. – 1945. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2016., 297–306.

Željko ĐURIĆ, *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Beograd 2012., 751–762; 763–801.

Željko ĐURIĆ, „Vladan Desnica i Eros Sekvi – pepiska i oko nje“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 57/2009., br. 2, 419.

Iva GRGIĆ MAROEVIĆ i Sanja ROIĆ, „Vladan Desnica prevoditelj i komentator Foscolovih *Grobova*“, u: *Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti* (ur. Ivana Cvijović Javorina i Drago Roksandić), Zagreb 2018., 281–292.

Tonko MAROEVIĆ, „Osunčane strane, sjenovite strune. Pogled na književno djelo Vladana Desnice“, u: Vladan DESNICA, *Igre proljeća i smrti*, Zagreb 2008., 5–23.

Gianna MAZZIERI, „La voce“ di una minoranza. *Analisi della pagina culturale de „La Voce del popolo“ negli anni '50*, Torino 1998.

Osvaldo RAMOUS, *Poesia jugoslava contemporanea* (prev. Osvaldo Ramous), Padova 1959.

Sanja ROIĆ, „Desnica i ‘pramaljeće’ talijanskog pjesništva“, u: ISTA, *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Zagreb 2006., 144–157.

Sanja ROIĆ, „Dom predaka u Islamu Grčkom kao pjesnički motiv. Jedna nepoznata pjesma na talijanskom jeziku iz arhiva obitelji Desnica“, u: *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas* (ur. Drago Roksandić), Zagreb 2017., 307–319.

Sanja ROIĆ, „Dva pisca na meti kritike: Desnica i Silone“, u: ISTA, *Istočno i zapadno od Trsta. Interkulturalni dijalozi*, Zagreb 2013., 122–141.

Sanja ROIĆ, „Il passato e il presente dell’italianità sulla sponda orientale dell’Adriatico“, u: *La questione adriatica e l’allargamento dell’Unione europea* (ur. Franco Botta, Italo Garzia i Pasquale Guaragnella), Milano 2007., 89–108.

Sanja ROIĆ, „Istočno od Trevisa, Eros Sequi“, u: ISTA, *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Zagreb 2006., 291–306.

Sanja ROIĆ, „Svjedočenje iz Rijeke. Osvaldo Ramous prevoditelj i posrednik južnoslavenskih kultura u Italiji“, u: ISTA, *Istočno i zapadno od Trsta. Interkulturalni dijalozi*, Zagreb 2013., 142–165.

Sanja ROIĆ, „Testimoniare da Fiume. Osvaldo Ramous traduttore e mediatore delle culture slavo-meridionali in Italia“, u: *Contesti adriatici. Studi di italianistica comparata* (ur. Vesna Kilibarda i Julijana Vučo), Roma 2008., 13–31.

Sanja ROIĆ, „Vladan Desnica između dvije jadranske obale“, u: ISTA, *Stranci. Portreti s margine, granice i periferije*, Zagreb 2006., 120–143.

Eros SEQUI, *Juče i danas* (prev. Milana Piletić), Beograd 1991.

Eros SEQUI, *Susreti s Istrom* (prev. Frano Čale), Pula 1989.

Luca VAGLIO, „*Le primavere di Ivan Galeb* di Vladan Desnica: l'opera, la sua genesi, la nuova edizione italiana“, u: Vladan DESNICA, *Le primavere di Ivan Galeb* (ur. Luca Vaglio; prev. Giovanni Bensi i Luca Vaglio), Roma 2016., 5–16.

Luca VAGLIO, „Upotreba italijanskog jezika u delima Vladana Desnice“, u: *Tvorci srpskog književnog jezika. Zbornik radova* (ur. Vesna Matović i Miodrag Maticki), Beograd 2011., 247–265.

Mrežne stranice

„Desnica, il Proust croato che insegue i ricordi da un letto d'ospedale“, *Il Giornale* (<http://www.ilgiornale.it/news/spettacoli/desnica-proust-croato-che-insegue-i-ricordi-letto-dospedale-1313063.html>)

„Galerija velikana Medicinskog fakulteta“, *Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet* (<http://www.mef.unizg.hr/druga.php?grupa=010403000000>)

„Giovanni Ponti“, *Senato della Repubblica, Il Legislatura 1953-1958* (<http://www.senato.it/leg/02/BGT/Schede/Attsen/00009557.htm>)

„Giovanni Ponti“, *Wikipedia* (https://de.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Ponti)

„Giovanni Ponti, il destino nel nome: fu il sindaco che unì i veneziani“, *Il Gazzettino* (https://www.ilgazzettino.it/nordest/venezia/giovanni_ponti_ritratti_veneziani_alberto_toso_fei-2567279.html)

„Quel Proust dei Balcani alla ricerca dell'infanzia perduta“, *L'Intellettuale Dissidente* (<https://www.lintellettualeedissidente.it/letteratura-2/quel-proust-dei-balceni-alla-ricerca-dellinfanzia-perduta/>)

https://www.google.it/search?q=giovanni+bensi+libri&stick=H4sIAAAAAAAAAAOPgE-LRT9c3NDQuyko2NTDRkspOrrJPys_P1k8sLcnIL7ICsYsV8vNyKgHkm1d0LAAAAA&ei=rrU4XMjQGci3kwXX26qwDQ&start=30&sa=N&ved=0ahUKEwjI3_KRhebfAhXI26QKHdetCtY4FBDy0wMlca&biw=1252&bih=579